

ИНТИМНИ ОТНОШЕНИЯ И КУЛТУРНА ИДЕНТИЧНОСТ

доц. д-р Румен Годоров Бостанджиев

Бургаски свободен университет – Център по хуманитарни науки

INTIMATE RELATIONSHIPS AND CULTURAL IDENTITY

Ass. prof. d-r Roumen Bostandjiev

Burgas Free University

Анотация: Разработката е фокусирана върху специфичните особености на българският семеен модел, изграждан в течение на вековната ни история. Подчертават се неговите особености – интегративност, балансираност и иновативност, обусловени от кръстопътното ни място между различни империи и цивилизации, които не са отнели националното ни самосъзнание, но непрекъснато ни обогатяват, когато успеем да бъдем автономен мост между тях.

Ключови думи: културна идентичност, семейни модели, българско семейство

Abstract: We are analyzing cultural roots and value patterns which are traditional roots of family life and intimate relations in Bulgarian culture. The interaction between patriarchal wide family system, including people from three generation and new nuclear family patterns, based on equality and shared power is object of discussion. We formulate and explain most specific characteristics of contemporary Bulgarian family – integrity, ballans and innovation.

Key words: cultural identity, family patterns, Bulgarian family.

Въведение:

Интересът към променящите се модели, по които се организира семейния живот в съвременните култури нараства. Могат да се посочат няколко причини за това:

На първо място следва да подчертаем постиженията на съвременната холистична медицина, основана върху най-новите проучвания в областта на невронауките. Новото разбиране за здравето като състояние на био-психо-социално благополучие и потенциал за развитие на индивида, общностите и социума определят огромното значение на междulichностните отношения в сексуалната двойка и семейството като ключов фактор за здравето и просперитета. Безспорно доказано е, че пълноценните лични отношения в тези основни структури на обществото са решаваща предпоставка за справянето с най-значимите стресови ситуации в живота на съвременния човек. От друга страна, здравите социални връзки с родовата традиция и ангажираността с благополучието на бъдещото поколение са съществен стимул и вдъхновение за оптимална професионална и личностна реализация, който мобилизира в пълна степен личните ресурси и ресурсите на двойката и семейството като основни човешки общности.

По общото мнение на изследователите, съвременното българско семейство преживява поредица от кризисни трансформации през последните десетилетия. В този

драматичен преход успешното справяне с предизвикателствата на времето гарантира добро здраве, икономически, социален и културен просперитет, но невъзможността да се намерят оптимални решения, води до задълбочаване на основните кризи, в които все повече затъва обществото ни – демографската криза, здравната, икономическата и културната кризи.

В този важен момент от общественото ни развитие приоритетна задача, както на социалната и психологичната наука, така и на свързаните с нея психотерапевтични, педагогически и социални практики, следва да е изработването на научно аргументиран и ефективен модел за подпомагане на населението в успешното посрещане на все по-динамичните промени в личния живот.

Централен аспект в изработването на подобни модели е необходимостта от ясна представа за културната ни идентичност, която да съчетава приемствеността и зачитането на многовековната ни историческа традиция с откритост и готовност за възприемане на влиянията от други култури, с които ставаме все по-свързани.

Ценностни корени на семейната българска традиция

Общоприето е мнението, че българската културна идентичност през последните хилядолетия се е оформяла главно в контекста на господстващото до преди век аграрно производство и свързаната с него патриархално-родова семейна общност. Според много изследователи именно в тази среда векове наред разширената семейна общност, включваща представители на няколко поколения е била основна производствена единица и център на социалния и културен живот. Общите белези на тази култура са присъщи на обществата, населяващи югоизточната част на Европа и Средиземноморието, като те са се формирали още по времето на Римската империя. Доминиращата ценност в средиземноморската култура е бил колективизмът и зачитането на родовите връзки в разширеното семейство (Бобина, М., Съботинова, Д., 2015). Поради необходимостта от задружно обработване на земята и грижата за селскостопанската продукция, връзките в семейната общност са били изключително здрави, тъй като векове наред семейството е било основната икономическа и стопанско-производствена единица в обществото. Това обстоятелство е определяло по-късно отделяне на младите от техните родители и запазване на семейните отношения и семейния морал като водещи в регулацията на социалното поведение на индивида.

Когато се изяснява спецификата на Средиземноморската култура, тя обикновено се сравнява с особеностите на културата, развила се в централните, западните и северните части на Европа след падането на Римската империя. Счита се, че в тази част на света по-отрано започва да се развива занаятчийството и урбанизацията, които са в основата на европейската наука и индустриализацията. На тази основа възникват други културни ценности, в много по-голяма степен ориентирани към индивидуализма, просперитета на отделната личност и развитието на съвременното нуклеарно семейство, включващо само родителите и техните подрастващи деца. В тази култура определяща за просперитета на отделната личност става не толкова връзката с разширената родова общност, а индивидуалната инициатива и креативност.

Трансформация на семейните модели в съвременна България

Наченки на индустриално производство и урбанизация у нас има още преди Освобождението. Въпреки това, до 9 септември 1944 година 80% от населението на България е живеело в селата и се е занимавало със селскостопанско производство. Съответен на този начин на живот е бил и господстващият по онова време патриар-

хално-родов модел на семейни отношения с господстващи в него здрави родово-йерархични връзки и полово специфични модели на поведение в семейството и извън него. През втората половина на двадесети век у нас започва форсирана индустриализация, която само за няколко десетилетия довежда до преобръщане на съотношението между селското и градското население. Паралелно с прехода от предимно аграрно-селскостопанско към индустриално производство и ангажираност в сферата на услугите у нас се извършва и драматична трансформация на семейната структура. Традиционното предмодерно семейство, свързано със земята постепенно се разпада, за да бъде заменено от модерното градско нуклеарно семейство, характеризиращо се с икономическа ангажираност само между съпрузите или съжителстващите партньори и техните деца. Макар и да не губят своята емоционална, морална, а в много случаи и икономическа значимост, връзките с предходните поколения стават все по-слаби и минават на по-заден план.

Постмодерното българско семейство

Според някои изследователи повечето от семействата в съвременните индустриални общества могат да се определят като „постмодерни“ (Finkel, E. 2019). За разлика от класическото „модерно“ буржоазно западно семейство от двадесети век, където ролята на мъжа е главно в осигуряване на материалните средства, а на жената – в поддържането на дома и отглеждането на децата, „постмодерното семейство“ на двадесет и първи век се характеризира с икономическа автономност и равнопоставеност на съпрузите. Основната задача на тази семейна общност е взаимната подкрепа в непрекъснатото личностно развитие и професионална изява, свързано с взаимна грижа и отговорност при отглеждането и възпитанието на малобройното поколение. Ценностен приоритет в постмодерното семейство е неолибералният индивидуализъм, поставящ на пиедестал отделната личност и нейния всестранен просперитет.

Преориентацията от колективистичните ценности на Социализма към индивидуализма на буржоазното консумативно общество у нас започна още преди началото на прехода. През последните тридесет години за младите поколения у нас символ на просперитет стана завършването на езикова гимназия и чуждестранен университет като предпоставка за намиране на престижна и добре платена работа в чужбина. Така само за няколко десетилетия българското население започна да се стопява и страната ни устойчиво губи най-ценния си човешки ресурс. Следвайки ценностните жалоните на индивидуализма и неолибералната глобализация все повече млади българи се включват в човешките потоци завихрящи се от периферията към центъра на имперските системи. Този процес засяга целия свят и е свързан с множество негативни ефекти върху регионалните култури и общества. Наред с водещите икономически причини за обезкървяването на „периферните“ култури, важен фактор е и целенасочено заличаване на културната идентичност, прекъсването на родовите връзки и чувството за екзистенциална ангажираност към общността, към която принадлежиш. В този смисъл фокусът върху ценностните основи на семейния живот, върху живата родова връзка, която свързва поколенията и дава енергия за запазването и процъфтяването на многообразието и богатството на регионалните култури, става все по-важен.

Специфика в интегрирането на традицията и съвременните тенденции при формирането на адекватни модели за семейно партниране днес

В живота на съвременния българин паралелно присъстват и си взаимодействат елементи от описаните вече три основни модела на семеен живот – предмодерен, модерен и постмодерен. Поради динамичните социални и културни обрати през последните десетилетия, тези модели трудно могат да се видят в някакъв чист вид, присъщ

за определена социална група. В реалния живот на конкретните двойки, елементите на различните модели си взаимодействат изключително многообразно, което често води до сериозни конфликти, но в същото време предоставя и богат ресурс за иновативни решения и адаптация. Доброто разбиране на всеки от тези елементи и осъзнатият, творчески стремеж те да бъдат съчетавани по най-добрия начин във всяка уникална ситуация би могла да е една от задачите, както на фамилната терапия у нас, така и на все още доста спорадичните инициативи в областта на сексуалното образование, разбирано главно като подготовка за семеен живот и родителство.

Ключови елементи в съществуващите модели на семейни отношения.

1. Семейна кохезия

Това понятие отразява здравата емоционална, екзистенциална и битова връзка между членовете на семейната общност. В най-висока степен семейната кохезия е присъща на предмодерното аграрно семейство, където всеки за всичко пред всички е отговарял. Не случайно използвах познатата ни от времето на социализма фраза, тъй като идеологията на социализма поставяше акцент също върху колективизма и по това се родеше с традицията на патриархалната семейна задруга.

В съвременната психология на семейните отношения кохезията се разглежда като степен на свързаност между членовете на семейната общност, при която полярните крайности обикновено водят до дисфункционални отношения, а оптималното развитие на семейната система се гарантира от баланса между близост и дистанциране (Olson, D., 1989, 2000, 2011). И ако хората в традиционната патриархална фамилия са били твърде притиснати и зависими един от друг, съвременното пост „модерно“ семейство много по-често страда от отчуждение, пораждащо се от различните роли и светове, в които живеят мъжът и жената. Едва в условията на постмодерното семейство, в което партньорите са равнопоставени и ориентирани към взаимна подкрепа, балансът в този аспект на отношенията е възможно най-добър.

2. Гъвкавост

Това е вторият ключов елемент в Циркумплексният модел на Дейвид Олсън, който определя способността на семейството за оцеляване и развитие. Подобно на предишния аспект и тук полярностите – ригидност и хаос, са свързани с дисфункционалност, а оптималната адаптация е възможна при наличие на динамичен баланс с системата от правила и норми, които регламентират семейните отношения, както и упражняването на семейната власт и контрол.

Съпоставени в това отношение, разглежданите семейни модели определено могат да се поляризират като предимно ригидни (предмодерния и модерния) и съответно твърде хаотични (някои варианти на постмодерния модел), при които крайният либерализъм води до отсъствие на ясни правила, норми и разпределение на роли и отговорности между членовете на семейството.

3. Трансгенерационна приемственост и подкрепа

Този аспект на семейните отношения е своеобразна разделителна линия между типичния „средиземноморски модел“, типичен за семействата от Югоизточна Европа и „индивидуалистичния“ модел, характерен за англо-саксонския свят. По аналогия с предишните два разглеждани аспекта и в този случай може да приемем, че полярностите са дисфункционални, а оптималното развитие и оцеляване се осигурява от баланса. Ежедневната фамилно терапевтична практика непрекъснато потвърждава тази хипотеза. Един от най-честите проблеми в личния живот на младите хора у нас е ос-

таването до късна възраст във финансова, психологична и битова зависимост от своите родители. Не случайно някои проучвания показват, че средната възраст на откъсване от родителското семейство у нас е 35 годишна възраст. Този феномен безспорно има негативно отражение и често е свързан със заучената безпомощност на младежите, отглеждани в условията на свърхпротективно родителство.

Масовата миграция на най-образованата част от младите поколения българи към страни в по-висок жизнен стандарт и възможности за развитие, може да се приеме като другата полярност на този феномен. Многобройни проучвания показват, че обезродяването, прекъсването на живата връзка между поколенията има травматични последици не само в личния и семеен живот на младите хора, но води до заличаване на хилядолетния ни уникален културен идентитет. През последните години, когато много млади българи, учили и работили в чужбина започнаха да се връщат в родината, ставаме свидетели и на интересна комбинация между тези две полярности. Става дума за младежи със заучена безпомощност, формирана в условията на свърхпротектирано възпитание на заможни и амбициозни родители с нарцистични проекции върху децата. При отделянето на тези деца в чужди култури обаче, те не придобиват очакваната автономност и зрелост, а просто заменят обекта на зависимост. Подменят зависимостта си от родителските фигури със зависимост от чуждоземни авторитети и господари, на които са готови да служат безропотно, тъй като нямат чувство за национална принадлежност, национална чест и достойнство, почит и уважение към родовете връзки и ангажимент към поколенията, идващи след нас.

Оптималният вариант в този аспект на семейните отношение отново може да се търси в постигането на баланс между автономност и свързаността между поколенията. Идеята, че връзката между родителите и децата се трансформира постепенно в различните етапи от жизнения цикъл на семейството, поставя акцента не върху „откъсването“ на децата, а върху промяната в характеристиките на взаимодействието родител – дете. Израстването на детето променя това взаимодействие от отношение на обгрижване и наставляване, към равнопоставен обмен на опит, ценности и емоционална свързаност. Именно тази трансформация запазва силата на трансгенерационната свързаност, която е здравословна и за двете страни, а едновременно с това и запазва контекстуалността на родовата ни традиция и културната ни идентичност.

4. *Полово – ролева идентичност*

Социално детерминирани представи и норми за ролите, присъщи на мъжете и жените в дадено общество са обект на разгорещени спорове в последните години. За съжаление у нас понятието „джендър“ бе политически употребено и продължава да се използва като основен инструмент в актуалното геополитическо противопоставяне. И тук откриваме познатата ни дисфункционална полярност. От едната страна на барикадата са крайните консерватори, които с патриотарски плам и религиозен фанатизъм издигат в култ „традиционните християнско-патриархални ценности“ и повеждат битка с всяка проява на сексуално различие. Все по-мощни през последните години обаче стават неолибералните уклони, които пък издигат в култ правото на сексуално самоопределение и избор на пол, което хвърля все повече тинейджъри във водовъртежа на джендърната дисфория, отмиващ чувството за общностна идентичност и превръщащ индивида в манипулируема биомаса. Очевидно целта на тази идеологическа битка е напълно да бъдат прерязани не само културните, но и националните и родовите корени на идентичността, с което обезродяването и индивидуализма достигат до пределната си точка. Правото да бъде „небинарен човек“ прикрива отказът от това да израсна, на бъде отговорен, да поема грижата не само за себе си,

но и за бъдещото поколение. По тази причина крайно либералната джандърна пропаганда е опорна точка на глобализма, който не признава не само националните и културните различия, но приема ангажимента към създаването на поколение като второстепенна опция в човешкия живот.

5. Балансът между свободата и отговорността в партньорските отношения

Това е ключова тема в психологията на семейството. Тя е свързана със сложната динамика между два взаимно обуславящи се и взаимно допълващи се процеса във връзката между партньорите – процесите на нарастваща диференциация на всеки от двамата и едновременно с това – стремеж към непрекъсната интеграция на все по-високо ниво (Bader, H., 2010). Тази аспект категорично е отличителна черта и приоритет на съвременния постмодерен модел на семейството, в който съпрузите са равностойни партньори, споделящи своята власт и отговорност за общия живот, но зачитат и подкрепят еднакво както собствената си индивидуалност и автономност, така и възможността да действат като един единен организъм, в който всеки се превръща в нещо повече от това, което е сам по себе си.

Балансът между свободата и отговорността е изключително динамичен и най-често той е провокиран от стремежът на партньорите да постигат хармония между две други основни измерения на еротичната си връзка. Традиционно личната свобода се свързва с правото на всеки от двойката да има отношения и с други партньори извън нея. Белгийската фамилна терапевтка Естер Перел чудесно описва тази мотивация със стремежа към разнообразие, развитие и креативност, поемане на риск и навлизане в непознати територии (Перел, Е., 2013). Именно това, е което разпалва еротичната страст и включва специфични медиаторни системи в мозъка, когато сме в ранната фаза на влюбеността. Съвсем различна е мозъчната биохимия, която съпътства постепенното изграждане на дълбока интимна свързаност между партньорите в процеса на дългогодишното им съжителство и опознаване. Взаимното доверие и сигурност са в основата на любовта, която обаче, според Естер Перел е нещо различно от огнената страст, подхранвана от неизвестното, рискованото и недостъпното. Как да балансираме между сигурността и предизвикателството, между изпепеляващата страст и спокойната сигурност на дълбоката любов? Въпроси, които отново ни отправят към различните културни модели. В предмодерния и модерен модел на семейни отношения очевиден приоритет в тази диада има семейната любов и съпругеската вяръност. Страстта е атрибут на романтичната връзка, но по подразбиране тя е несъвместима с рутинните дългогодишни семейни отношения. Нещо повече – в изкуство, представящо „модерното“ семейство, най-често романтичната любов се представя като алтернатива и антитеза на сигурната, но обикновено „скучна“ семейна любов.

Балансът между страстта и любовта сякаш стават възможни едва в днешното постмодерно семейство. Това може да се постигне като едновременно със сигурността и доверието, което партньорите изграждат във връзката си, те непрекъснато са способни да се изненадват с непрестанното си личностно развитие, с креативните си хрумвания и стремеж към постоянно израстване, който ги обогатява и дава живот и енергия на връзката им. Една по-рискована и оспорима възможност за постигане на подобен баланс, или по-скоро съчетание на страст и любов, когато те бъдат диверсифицирани във времето и пространството и се свързват с различни паралелни партньорства. Привържениците на тази идея изграждат теорията за „полиаморията“ – способността ни да изпитваме еротична обич към повече от един партньор в даден момент. Според тази теория ревността и изискванията за сексуална ексклузивност в брака са отживелица от патриархално-собственическият мироглед на миналото. Мно-

го от авторите, защитаващи тази позиция, признават все пак, че ревността би могла да е много по-сложно чувство, което си струва да бъде зачетено. В тази връзка те предлагат различни споразумения между партньорите, които влизат в рамките на т.н. „Етична немоногамност“ или „консенсусна немоногамност“. Без съмнение подобна практика може да се определи като „висш пилотаж“ за партньори, притежаващи изключително висока личностна зрелост и достатъчна емоционална и социална компетентност. Но дори и в тези случаи, терапевтичната практика ясно показва, че иновациите в областта на еротичното партниране обикновено се заплащат с неизбежни моменти на болка, разочарования, а понякога и раздели.

Заключение

През годините на прехода голяма част от младите тогава психолози и психотерапевти бяхме склонни да приемаме популярните в англоезичната литература постановки като общовалидни и универсално значими и приложими без оглед на културната специфика и националната традиция и манталитет. След значителен период на пречупване на тази традиция през личния терапевтичен опит, днес много по-ясно може да осъзнаем неговите граници на приложимост и валидност. Едновременно с това непрекъснато нараства интересът ни към собственото ни индивидуално и национално битие, любопитството към националните ни корени и традиции. Така постепенно излизаме от малоценностното усещане, че сме „изостанали“ от развитието на англосаксонския свят, изявяващ до скоро претенции за глобално доминиране. Вместо наивно да си търсим поредния западен „гуру“ или да откриваме духовните си водачи в далечни източни култури, ние все повече започваме да се уповаваме в себе си и да търсим устоите в собствените си корени. Това ни кара не просто да имитираме „челния западен опит“, а отговорно да създаваме самобитната си духовна култура и специфичен опит в семейните отношения.

Осъзнаването на националната ни самобитност обаче е немислимо ако не познаваме цялостния контекст и огромното многообразие на съществуващите в момента културни традиции и тенденции в развитието на партньорските и семейните отношения. Именно на тази основа вместо догматични постулати и канони в областта на семейната терапия и сексуалното възпитание, бихме могли да съдействаме за все по-широкото осъзнаване на спектъра от възможности, с които разполагаме и да акцентираме върху личния ни избор и отговорност.

Литература:

1. Bader, E. (2010). Introduction and Developmental Model. The Couple Institute International Training (стр. 2 -18). New York: The Couples Institute.
2. Finkel, E. (2019). All or Nothing Mariages. New York: Adventure Works.
3. Olson, D. (2000). Circumplex model of marital and family systems. Journal of Family Therapy, 22(2), 144 - 167.
4. Olson, D. (2011). FACES IV and the Circumlex Model: A validation Study. Journal of Marital and Family Therapy, 64 -80.
5. Olson, D. C. (1989). Circumplex model: Systemic assessment and treatment of families. New York: Hawort Press.
6. Бобина М., Съботинова, Диана. (2015). Културни характеристики на българския мениджмънт. Икономически изследвания ИИИ при БАН, кн.2, стр. 106 - 130.
7. Перел, Е. (2013). Еротичната интелигентност. София: Издателство „Векста“.